

ФЕДІР ДУДКО

СТРИБОЖА ВНУКА

ВИДАННЯ »ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ«
ЛЬВІВ 1937

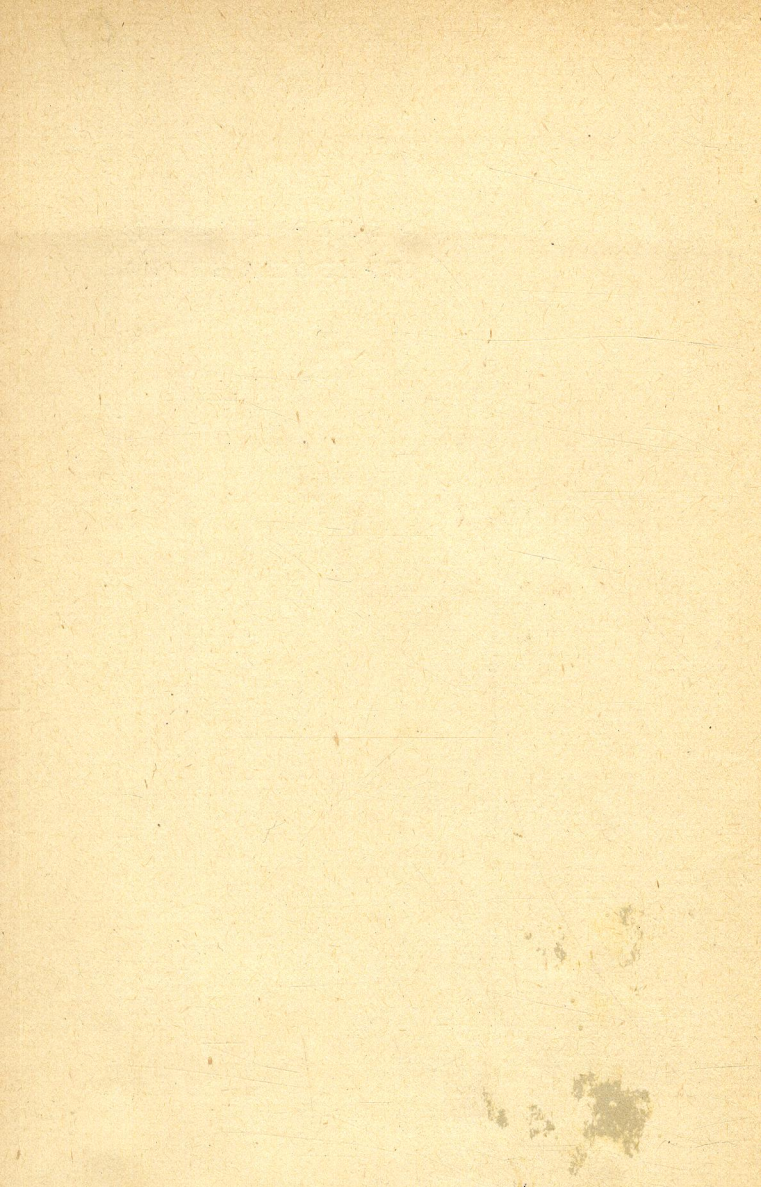
116, V# 43

3208

л. Копы. 3208.

99

ФЕДІР ДУДКО:
СТРИБОЖА ВНУКА

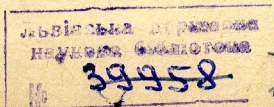

16
10
Ф Е Д І Р Д У Д К О

СТРИБОЖА ВНУКА

Історичне оповідання про українську князівну Ганну
Ярославку, королеву французів.

ЛЬВІВ — ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“ — 1937

1889

Ш 5(2=Yu)5-644.2

АНБ ім. В. Стефанива
АН УРСР

Було то в п'ятницю, над вечір.

Червоне сонце, мов розпечене горно, сідало за Щекавицькою горою¹⁾ й обливало сумним багрянцем верхи вікових дубів на київських Печерських урвищах.

У вузькій печері коло маленького монастирського скиту було темно й душно, і старий зігнутий чорноризець із Адамовим черепом на чорному каптурі сидів на камені під розлогим деревом, мочав гусяче перо в каламар і, прилігши до вузької дошки, писав на довгих звоях грецького папірусу:

„Бѣ же пятокъ, вѣсходящю солнцю, и приспѣ о то чинѣ Святополкъ съ Печенѣги, и съступиша ся обои, и бысть сѣча зла, яка же не бывала въ Руси. За руки емлюще, сѣчаху ся, и поудолиемь кровъ течаше, и съступиша ся трижды, и омеркоша бьюще ся“.

Старий схимник підняв голову, подумав, прислухався до побідного крику яструба, що роздирав десь на вершечку сусіднього дуба малого птаха, й поклав перо в каламар. Потім узяв друге перо,

вмочив його в кубишку з розпущеним цинобером, поправив ним заголовну букву, відсунув цинобер і взявся знову за каламар із чорнилом.

„И бысть громъ великъ, и тутень, и дождь великъ, и молніямъ блистанія. Єгда же облисташу молнія, блещаху ся оружія въ рукахъ ихъ“ — писав далі чорноризець.

Навколо стояла тиша. Під горою з туго напнутими вітрилами пропливав Дніпром великий варязький корабель.

А в цей час за Аскольдовою могилою²⁾, ген-ген далі, за чорними пущами й дикими ярами, до великого Ярославлевого княжого двору, що на горі над Почайною³⁾, прискакав на спіненому коні гонець від Білгородського тисяцького.

Тисяцький бив чолом великому князеві й повідомляв: із Мичська⁴⁾ донесли йому, що сьогодні туди приїздить і буде там ночувати давно очікувана місія великого короля франків Генрика з латинським архієпископом на чолі. Завтра рано місія переїздить Білгород⁵⁾, а десть перед полуднем прибуде до стольного города Києва. З місією, опріч архієпископа, їдуть два маркізи, графівна, п'ять великих бояр франкської столиці Парижа й 60 тяжких королівських комонників, як охорона. Місія везе багате віно⁶⁾ за світлу князівну Ганну Ярославну. З наказу тисяцького, людей з усієї околиці вислано в бік Мичська й у бік Києва для поправи великого

київського шляху. Білгород готовий до прийняття високих гостей. Тисяцький чекає на княжі накази.

Великий боярин Василь Вишата, накручуючи на кінець пальця довгий нашійний золотий ланцюг тонкої корсунської роботи⁷⁾, уважно вислухав донесення, закликав до себе старшого вирника⁸⁾ й наказав йому негайно почастивати білгородського гонця добрим медом. Потім повернувся й попростував до великокняжих світлиць.

І раптом усе заметушилося на княжому дворі. Вирники й слуги закрутилися по терему, із княжих стаєнь почали спішно виводити осідланих коней, десь із верхніх хоромів старший боярин давав громовим голосом накази підручним. Підручні стрімголов злітали широкими сходами наділ і швидко розбігалися по численних світлицях, службах і комо-рах.

А за пару годин молодий княжич Всеволод⁹⁾ у штивних, золотом шитих візантійських шатах, з боярами й київськими іменитими людьми, сів у розкішний золочений повіз і в оточенні шестидесяти чоловіка великокняжої дружини відїхав до Білгороду. З княжичем вислано було для гостей парадні, німецької роботи великокняжі повози, запряжені найліпшими чорно-клобуцькими кіньми¹⁰⁾.

Великий князь Ярослав сам вийшов на ганок відпроваджувати сина в дорогу. Коли блискучі шоломи дружинників, що супроводжали каравану,

сховалися за скрутом Боричева взвоза¹¹⁾), князь побожно перехрестився в бік величезних, уже потемнілих у вечірньому присмерку масивів Десятинної церкви, подивився на білий місяць, що тонким серпом вирізався на синьому небі, й повернувся до палати.

— Чи наказали осьменникам¹²⁾ зігнати народ, щоб надати ліпоту¹³⁾ городу й підгороддям? — запитав він.

— Народ уже замітає вулиці, княже! — шанобливо розступаючися перед Ярославом, відповіли бояри.

Ярослав відмахнувся рукою від лилика, що трохи не перед самими великокняжими очима безшумно перелетів у повітрі, й, поскрипуючи чобітками з зеленого хозу на червоних шиферних плитах ганку, ввійшов у хороми.

Старий князь не бачив, як у цей час над його головою, на верхній критій галерії терему, спершися руками об густо обплетені плющем поручні, стояла донька його Ганна. Князівна непорушно, з виразом якоїсь німої туги на блідому, немов із воску виліпленому, обличчі дивилася в той бік, куди відїхав брат Всеволод. Білий місяць блискучими цятками світився у великих чотирокутніх сафірах золотої діядеми на її голові, але цей блискіт був такий же непорушний, як і ціла постать князівни. В місячному світлі переливалися тільки самоцвіти

на краях золотом тканого полотнища візантійської паволоки¹⁴), що рівно хиталося на овалі її грудей.

—Доню, ти тут? — почула князівна за собою голос великої княгині Ірини¹⁵). — Іди-но сюди, до мене — сказати тобі щось маю.

Князівна Ганна повними туги очима подивилася під гору на маси покрівель величезного Подола, на пристань на Почайні з цілим лісом корабельних щогол, на Дніпро, по якому пропливала вгору каравана грецьких кораблів, вилискуючи масними світлами в плесі ріки, й повільною ходою пішла до матиної світлиці.

В стольному городі Києві й на великокняжому дворі вже стояв рух. Зігнаний з усіх київських передмість народ при світлах смолоскипів замітав вулиці й майдани міста, отроки¹⁶) старанно чистили броні, кольчуги, ковані щити й червлені шоломи княжої дружини, дворова челядь бігала, мов учаділа, з бретяниць¹⁷) на кухню і з кухні до медушів¹⁸), чуланів, пивниць, гридниць¹⁹).

Старий Київ і старий князь великої Руси готувалися до прийняття далеких франкських гостей.

Було то в п'ятницю. А в неділю, по урочистій службі Божій, ціле княже місто гуділо від дзвону бил і кампанів на всіх київських і позакиївських церквах.

Уже віддавна старе Аскольдове місто не мало такого урочистого вигляду, як сьогодні. На шпилях усіх церков, починаючи від церкви Благовіщення над проїздною брамою Золотих Воріт, до св. Владислава на Житньому торжищі²⁰) й від св. Ірини, що над Хрещатим яром, ген-ген аж до далекої свято-Василівської церкви у Вишгороді — маячать розпростерті пурпурні полотнища. Легкий вітерець напинає прапори й, перебігаючи по них хвилями, пустотливо лопотить. Маса народу пішо й кінно, в святочних, як на Великдень, одіннях вливаються звідусіль на широкий майдан перед святою Софією. Там, у пишно прибраних килимами наметах, великокняжі слуги гостять кожного брагою, пивом, грецьким вином і міцними київськими медами.

Пливе цей народ з усіх кінців: з Кудрявця, Жидового города, Кисілівки, Дорожниці²¹), Щека-

вики — Жидівською брамою; з Предславина²²), Берестова²³), Пересічина й Угорської слободи крізь Лядські Ворота; з Видобичів і різних інших сіл та пригородів попри високі земляні вали й високі зруби²⁴) до Золотих Воріт.

Одну тільки Подільську Браму від Боричева взвоза сьогодні замкнено. Поділ хай вибачить. Коли хто з подолян хоче дістатися до верхнього городу, хай іде обходом, через Копирів кінець²⁵), а Подільської Брами сьогодні не відчинять: такий великокняжий наказ.

Піші й комонні осьменники в блискучих шоломах, з позолоченими гривнами на шиях²⁶), ледве стримують людський натовп.

— Та не напирайте, люди! Та меду й браги всім вистане! Її в княжих пивницях стільки, що води в Либеді²⁷).

В натовпі киян то тут, то там видно франкських королівських комонників. Вони на рослих конях, прикритих довгими попонами, в сталевих шоломах і сірих сталевих кольчугах. На плечах у них сині плащі з широкими червоними, роздвоєними на кінцях хрестами.

— Дайте дорогу гостям!.. Дорогу, люди!.. — покрикують осьменники.

А в кінці величезного, людьми залитого майдану, коло мосту над глибоким яром, що відділює Воло-

димирів горб від нового Ярославлевого города, відділ княжих дружинників у блискучих бронях перепускає Софійською брамою на той бік „нарочитих“⁽²⁸⁾ гостей. Ті „нарочиті“ гості: бояри й боярські діти; варяжські, обкуті залізом князі; суворі, із широчезними мечами, ясноволосі тевтони; візантійські цесаревичі з золотими, кованими двохголовими орлами на грудях із такими ж тканими орлами на довгих плащах іззаду; пихато вистроєні лядські ксенжата; поважні угри й усякого роду инша „латина“⁽²⁹⁾.

Чужинні гості поважно переїзжать міст над яром, глухо вистукуючи копитами своїх коней під темним склепінням брами, і вступають на чисто заметений і сьогодні розігнаний з нагоди великого свята „Бабин торжок“.

Тут, посеред площі напроти Десятинної церкви св. Богородиці, стоять іще за Володимира-князя спроваджені з Корсуня чотири величезні квадриги з мідяними кіньми, а трохи далі за ними, ближче до великокняжих палат, дві статуї нагих старогрецьких богинь. Цей форум коло богинь чи „див“, як називали їх кияни³⁰⁾, сьогодні висипаний сосниною й прибраний розкішно квітами.

Гості минають „дива“ й широко відчиненою брамою вїжджають на великокняже подвір'я, повне людських голосів і брязкоту струн княжої музики.

Сьогодні пир на княжому дворі. Сьогодні старий князь Ярослав, великий володар Держави Руської, гостить далеких сватів короля франків Генрика I Копетинга, сина покійного Роберта Благочестивого.

З пристані на Почайні³¹⁾ під високою київською кручею видно цілий верхній город. Вилискуючи золотими копулами церков, цілий виступ великої київської гори немов увінчаний зубцями пишної корони. Над самим урвищем, розбризкуючи сліпуче сонце на золоченому даху, стоїть двохярусна величава княжа палата. Неначе орлине гніздо із скелі, дивиться вона вікнами своїх світлиць далеко на всі сторони широких, розкинутих у безкрай просторів великої Руської землі.

З пристані видно, як на довжелезних галеріях, що обперезують з усіх боків княжий терем, між стовпами, густо завитими виноградом і плющем, рухаються маси людей у блискучих нагрудниках, кривавих пурпурах, яскравих паволоках і білих, як сніг, дівочих шалях. То гості великого князя на його золотому пиру, що гучно гримить на ціле стольне місто.

— І пречудовий же ваш Київ! *Ma parole d'honneur!*³²⁾ — дивлячись угору й примружуючи очі від лискоту золотих копул, каже франк Леру своєму

приятелеві, київському купцеві Могуті. — Не знаю, чи є де місто на Заході, що було б краще за вашу столицю.

Слова Леру лестять гонор Могуті. Він повертає голову до свого приятеля й по-франкськи відповідає:

— А, щоб ти знав, mon ami,³³⁾ це таки свята правда! Я в купецьких справах побував у різних далеких містах: бував не раз у вашому Парижі, був у Генуї, Празі, Венеції, бував у інших великих містах, а ліпшого міста, як наш Київ, не бачив. Одно тільки місто на світі є, перед яким Київ може відійти на бік — те Царгород.

— Ну, Царгород! — сказав Леру й подивися здовж блискучого Дніпра на південь, у грецький бік. — Не дурно ж він Цар-городом зветься.

— Але не все в Царгороді ліпше за наш Київ, — поспішив додати Могута. — Ось поїдемо — я тобі нашу пристань покажу. Не знаю, чи ліпший буде за неї царгородський Золотий Ріг, дарма, що він при морі стоїть!

І вони повернули коні до Почайни.

Жид Пурикес, що стояв збоку й з цікавістю прислухувався до розмови їх на незнаній йому франкській мові, підійшов до осьменника, кивнув йому головою в бік франка й багатозначно завважив:

— Іздять тут і розглядають наші вали, городці й зруби з коморами зброї. А я думаю, що купець Могу́та зовсім даремне показує тут усе тому молодцеві з далеких франкських країв. Гості, бач, гістьми й князівна наша Ганна королевою франків скоро буде, нехай Біг пішле їй нащадків, як піску на цьому березі, але тим пурицам не варт нічого показувати. Воно сьогодні добре все й завтра буде добре. Ну, а що, як ті франки одного якогось дня наваляться на нас, як ті печенізькі орди!

Осьменник уважливо подивився на Пурикеса. Висловлена ним думка дуже зацікавила його. Але почув веселі звуки музики з узбіччя гори, подивився на пурпурні полотнища, що густо повівали на всіх — і своїх, і чужих — кораблях на пристані, подумав і зневажливо посміхнувся.

— А чи знаєш ти, Пурикесе, — відказав він, показуючи жидові свої великі, білі, як струпки часнику, зуби, — де ті франки є? Та ж звідси до них двадцять і вісім днів суходолом їхати треба, зрозумів це ти? Двадцять і вісім днів, Пурикесе!

Пурикес підняв угору свої сухорляві плечі й поблагливо відповів:

— Пхе, чому не знати! Знаю. Чи мало хіба наших гебрайських купців до франкської землі їздить! Двадцять і вісім днів — то правда. Ну, а печеніги хіба не за двадцять і вісім днів живуть звідси? А половці? А варязі?

— А що він тут, тельбух цей, про варягів говорить? — несподівано виступаючи зза жидових плечей, грізно відізвався велетенського росту купець-варяг. — Що ти про варягів тут патякаєш, га? Чи може хочеш, щоб я вхопив тебе зараз за кістляву твою ногу й геть через цілу Ситомлю³⁴⁾ аж туди он, на середину Дніпра перекинув?

Переляканий Пурикес зблід, зігнувся і, втягнувши голову в плечі, почав втискуватися в юрбу. І коли всі озирнулися за ним, його вже й близько не було.

Юрба голосно засміялася.

— Іродове насіння! Заяць куций! — призириливо сказав варяг. — Ось, коли він перед собою силу чує — бач, який чортополох! А там десь, по темних закамарках своїх ганебних галер, певне власними руками наших повязаних братів, християнських невільників, тупим ножем каструє!³⁵⁾ Чи не має часом цей смердючий пейс своїх кораблів, що по Сейму ходять і волоком крам на Дін переправляють?

— Має! — швидко потвердив хтось із натовпу.

— Ну, то я тоді знаю його! — заявив варяг. — Я цього жида в Сурозькому морі³⁶⁾ бачив, як він наших християнських невільників на продаж до Хорасану³⁷⁾ через Касоги³⁸⁾ віз.

— Невже? — вигукнуло з юрби відразу кілька голосів. — Пурикес? Свиняча б кров його, псявіра, залила.

АНБ Ін. В. Стефаніка
АН УРСР

Львівська державна
наукова бібліотека

32958

1889

Варяг додав:

— Було серед тих невільників трохи варягів наших, трохи угрів, ляхів, моравів, але найбільше ваших, полян. І разом із невільниками гарних дівчат звідкись із далеких країв віз. Своїх, жидівських красунь, вони, собачі ніздрі, не продають — усе нашою, християнською кровю торгують!

У натовпі слова варязького купця викликали вражіння.

— До Дніпра-Славути всіх їх! — загуло навколо.
— Ракам на прожиток!

Осьменник суворо подивився на юрбу, потім на княжий двір на горі й підступив до варяга.

— А чи певне ти знаєш це, гостю купецький? Якщо твердиш таке, я зараз у старости купецького те зголошу.

Варяга це заскочило.

— Щоб певне, чоловіче добрий, то боюся гріх на душу брати й заприсягти на святому хресті. Але мені здається, що то таки його, ідолового сина, кораблі були. Сказав, що знав, люди добрі, а тепер уже ваше діло домагатися від осьменників, щоб справу розслідили.

В юрбі закричали:

— Еге-ж, осьменники наші розслідять! Вони й без розслідувань знають, хто нашими душами торгує. Тільки мовчать — їх юди в своїх кишнях мають.

Осьменник грізно повернувся в бік цих викриків.

— Ану-но, вийди сюди той, хто говорить таке!

В юрбі запала тиша.

Варяг-купець побачив, що заноситься на халепу, й поспішив відвернути увагу юрби від жида. Він подивився вгору на княжий терем, звідки долітали веселі звуки музики, й сказав:

— А там у князя веселощі! Ось де сьогодні грецького вина попють, дай Боже здоровля князівні й князевим гостям! Я купець, люди добрі, від грецького вина.

І, сказавши це, відійшов у бік пристані.

Тимчасом купець Могута з франкським гостем Леру були вже далеко. Вони переїздили попри довжелезний ряд купецьких комор із крамом, що стояли здовж пристані. Купці-христіяни сьогодні святкували неділю й більша половина комор була замкнена. Але жида, козари, половецькі купці й погани, не зважаючи на старостин наказ не працювати в свята, сиділи по своїх складах і щось там порядкували.

Леру, переїжджаючи попри ці склади, заглядав крізь відчинені двері до їх середини й не міг із дива вийти, які маси різного краму вони ховали в своїх надрах. Були тут найдорожчі грецькі паволоки й інші тонкі делікатні тканини, арабські й перські фофудії³⁹), саети, луди, червінці⁴⁰), килими, парча, опанча, оксамити, царгородські й корсунські емалі, золотий і срібний посуд, різні вироби з самоцвіт-

ним камінням, славні на цілий світ філігранові й узорчасті речі золотарської візантійської штуки, порцеляна, грецьке й арабське скло, міхи й бочки з вином, коріння, горіхи, південні овочі, сушена риба, дорогі футра; солодоші, ікони, пахучі смоли й олійки, перські мечі, італійські шоломи, німецькі кольчуги, мідяні нагрудники, дамаські булати, горючий камінь⁴¹), слонова кість, мармури й безліч усяких інших виробів і продуктів півдня, півночі й заходу.

Запах риби й шкір, змішаний із тонкою аромою помаранч, ріжних олійків і пахучого коріння, стояв густим чадом навколо й далеко розлягався по цілому Подолу.

З другого боку дороги, здовж берега Почайни, тихо дрімали на котвицях і коло „притик“⁴²) сотні ріжних кораблів із цілим лісом щогол і ріжної форми вежами на фантастичних, оббитих мідяною бляхою носах у виді драконів, носорогів, львів, сов, ведмедів, лебедів і всяких інших звірів і птахів. Кораблева служба, користаючи з свята, розбрелася по місту або сиділа по корчмах на пристані й пила славетні на цілий торговельний шлях із Варягів у Греки київські меди.

— Поїдемо тепер на ту гору! — показав Могути рукою на узбіччя, зване „Кожемяками“. — Хоч і свято сьогодні, а все-ж можна побачити наші

славні майстерні шкір, футер, глиняного та дерев'яного посуду й цегли, що дзвенить, як мідь.

Вони поїхали.

На шумних вулицях величезного Подолу з церквами по боках, корчмами, ятками, затворами⁴³) й широкими торговищами товкся й рухався у всіх напрямках людський натовп. Чути було скрізь найрізномородніші мови: руську, моравську, грецьку, нормандську, чудську, жидівську, вірменську, латинську, козарську, касожську, перську, лядську, німецьку, угорську, арабську. Справа й зліва вулиць сиділи сліпці, похитували голеними головами з довгими пасмами вузьких, як вужі, чуприн, вигравали на лірах і гусях і тужливими голосами просили в людей милостині.

— Яка маса сліпих у вашому краї! — завважив франк. — Я ніде в цілому світі не бачив їх стільки.

Могута повернув до нього голову.

— Це свята Візантія постачає їх нам! — сказав він.

— Як то Візантія? — не зрозумівши, запитав Леру.

— Бачиш, mon ami, всього тільки три літа, як ми замирилися з Царгородом, — пояснив Могута. — Війна з греками нам не повелася цим разом, і кілька тисяч наших воїв дісталася до них у полон. Ну, а греки своїм звичаєм повибирали бранцям очі й пустили їх назад, додому. Ось тепер і маємо хмари цих нещасних, куди оком не кинь.

— Як? — скрикнув Леру й аж зупинив коня. — Щоб христіяни з христіянами робили таке?

— Як бачиш! — спокійно сказав Могута. — З одного боку ніби культура, артизм і високі християнські чесноти, а з другого — варварська жорстокість, на яку ледве чи спромоглися б навіть номади⁴⁴).

Леру хвилину мовчав, задумавшись.

— Я ніколи чомусь не любив греків, — сказав він. — Але тепер не тільки не люблю, а починаю ненавидіти їх.

І, швидко знявши з своєї шиї тонкий ланцюг із емалевим хрестом візантійської роботи, що вчора купив на київському торзі, кинув його в мисочку сліпця, який сумно виводив тужливу мелодію.

З торговища вони повернули на Боричів узвіз і поїхали до Подільської Брами. Брама була замкнена.

— Ах, я й забув зовсім про князів наказ! — пригадав собі Могута. — Подолян сьогодні не пускають цими воротами до міста. Поїдемо далі, тим яром.

І, притиснувши коней острогами, вони поскакали зеленою долиною ріки Киянки до Глубочиці⁴⁵).

В пишних великокняжих хоромах веселощі ллються широкою рікою. Під просторим шатровим склепінням палат, розкішно розписаних візантійськими майстрами, у повітрі, насиченому тонкими запахами делікатних олійків, стираксу⁴⁶), помад і бальзамів, стоїть веселий шум голосів. В цьому шумі слова ріжних говірок сплелися з жіночим і чоловічим сміхом, звуками музики, брязкотом зброї й дорогоцінного посуду. Як рої бджіл, гудуть підхмелені гості за довжелезними столами, заставленими ріжним брашном⁴⁷), солодощами, братинами з тонкими київськими медами й золотими жбанамі з угорським, бургундським, шампанським і царгородським вином. Сліпуче сонце вривається крізь ажурі кольорових шиб і блискає на золотих лудях і самоцвітному камінню гостей.

Пишний великокняжий обід закінчився. Князівна Ганна Ярославна з приставленою до неї дамою франкського королівського двору графинею Монморансі й київськими бояришнями відійшла до своїх світлиць. Пішли також на спочинок старий великий князь Ярослав із великою княгинею Іриною.

Але пир триває далі. Гостей приймають тепер княжич Всеволод і князівна Лизавета Ярославна⁴⁸). З ними при столі — два франкські маркізи, княгиня польська Доброніга⁴⁹), княгиня турівська Гертруда⁵⁰), королева угорська Агмунда⁵¹), волинський князь Святослав Ярославич⁵²), норвезький королевич Гаральд⁵³), два грецькі королевичі Ігор і Константин, новгородський княжич Ростислав Володимирович⁵⁴) і інші королевичі й княжата — угорські, чеські, німецькі, шведські.

Митрополит Іляріон київський, що сидів поруч із архієпископом москвим⁵⁵), нахилився до нього й тихо по грецьки сказав:

— Забава, бачу, тільки-но починається. Чи не пішли б ми, брате, з тобою трохи перейти на княжому ганку.

— Дуже радий, брате! — відповів по латинськи архієпископ і швидко встав ізза столу.

Князі церкви перейшли попри довгі столи до сусідньої палати, майстерно оздобленої величезними мамутовими білами⁵⁶), й звідти вийшли на широку, устелену шиферними плитами терасу з боку Подолу.

В долині під горою мерехтіло копулами церков і зливалося строкатими барвами покрівель у різнокольоровий килим величезне нижнє місто. Воно ген-ген простягалося попід гребенем київських висот

далеко в сторону Вишгорода, що ледве виднівся в синявій імлі. З правого боку обпоясувала нижнє місто заставлена кораблями Почайна, за нею, до голубих вод Дніпра, розлягалася покрита лозою Ситомль, а за Дніпром, до ледве помітної лінії гір і сизих лісів у лілієвій далечині, розгорталися величавим зеленим океаном неоглядні простори лук. Над рікою, виблискуючи на сонці срібними крилами, літали голуби й дніпрові чайки.

— Ні, таки на диво прегарне ваше місто! — любуючися в сто-сотий раз чудовим краєвидом, захоплено сказав архієпископ. — Скільки людей має Київ?

— Понад сто тисяч, брате, — відповів митрополит Іляріон, погладжуючи рукою свою довгу, сиву, як у біблійних патріархів, бороду. — В тому буде до двадцять тисяч чужинців⁵⁷).

— Чудове місто! — похвалив іще раз архієпископ. — Справді, нема, здається, ліпшого місця на землі, на якому б Богові захотілося покласти печать своєї благодати.

Увагу архієпископа звернула на себе у віддалі, при березі Дніпра, купа будівель своерідної форми, обнесена довкола високими валами, з кількома дерев'яними вежами на рогах.

— Якась твердиня? — запитав він, показуючи туди рукою.

Митрополит подивився й пояснив:

— То городець при усті ріки Десни для оборони підступів до Києва з боку Варягів і Сіверщини. Кожен корабель з півночі, пропливаючи попри нього, має складати там князеві мито.

І, повернувшись вправо, показав рукою на південь.

— А там ми маємо цілий ряд міцних городів і городців з грецького боку.

Вони постояли якийсь час, перейшли терасою на соняшний південний бік і зупинилися над урвищем, що стрімко спускалося в глибокий, порослий густим лісом яр. Зовсім недалеко від них, по той бік яру, на залитій сонцем зеленій лісовій галявині, спокійно, не лякаючись гуку музики й людських голосів на княжій горі, паслося кілька сайгаків і турів⁵⁸).

— Це княжий заповідник, — пояснив митрополит, показуючи рукою на ліс, що підносився з яру густим гребенем зелених дубів на протилежні бугри. — Тут полюють тільки великі князі та їх гості.

— А то що? — запитав раптом архієпископ, показуючи рукою на велику похмуру будову на південно-західньому боці, що стояла самотньо, осторонь від інших будов у куті коло земляного валу.

Митрополит Іляріон із сумом подивився на неї.

— То поруб⁵⁹), — сказав він не відразу. — У то-

му порубі сидять найнебезпечніші вороги нашого державного спокою.

Потім обережно озирнувся навколо й тихо, над самим вухом архієпископа додав:

— У цьому порубі, брате, ось уже шіснадцять років сидить рідний великокняжий брат Судислав, колишній князь псковський.

— Шіснадцять років? — здивовано, але так само тихо перепитав архієпископ.

Митрополит подивився своїми розумними очима в далечінь, де голубою смугою блищав поміж верхами лісу Дніпро, прижмутив їх і по хвилині мовчанки заговорив:

— Не в нашій волі судити великокняжі діла. Але в справах державних нашим великим князем кермує висока, може навіть божеська мудрість, брате мій. Уся біда нашого державного устрою в тому, що кожен князь заведеним у нас звичаєм дістає свій уділ. Ми маємо через те цілий ряд малих держав і державок у одній великій державі. Воно, правда, не тільки у нас таке. Це бачимо й у інших державах. І то є велике зло. Не говорячи вже про заздрість і заколоти серед князів, що ослаблюють могутність держави, кожен князь пнеться за всяку ціну до того, щоб заволодіти золотим київським великокняжим столом, не думаючи про те — має він право й природний хист до влади, чи ні. Так

воно й з цим Судиславом було, нехай йому Бог простить його нерозум і гордість!

Архиєпископ задумливо помовчав, вдивляючися в маленькі закратовані віконця похмурого порубу, відвернувся й глибоко зітхнув.

— Так, так. Кожен до тої влади тягнеться, як оса до солодоштів. А чи багато людей розуміє на світі, що для того, щоб ту владу тримати в руках, треба мати божий хист і високий ясний розум.

Архиєпископ хотів додати, що у них, у франкській землі, справа державного устрою стоїть ні трохи не краще, як на Русі, що численні феоди підточують державну міць їхнього краю, але подумав, іще раз зітхнув і мовчки пішов далі.

Вони були вже на скруті тераси, що повертала на західній бік. Звідси відкривалася панорама широкого, густо залитого людом майдану коло нової золотобанної церкви св. Софії. Митрополит простягнув руку й хотів був звернути увагу архиєпископа на щось, коли раптом якась невідома сила примусила його озирнутися. Він повернув назад голову і враз те, що побачив, на мить скувало йому мову.

В повітрі, над вистеленою червоними й білими плитами терасою, з верхніх вікон княжого терему перелетіла китиця квітів і впала за густо обвігї плющем поруччя кудись наділ, на дно глибокого

яру, над яким хвилину перед тим стояв він із архієпископом.

Митрополит миттю зиркнув нагору, на відчинене вікно терему, і помітив, як, швидко відвернувшись від нього, там зникла якась дівоча постать. Обличчя дівчини митрополит не встиг побачити. Але в блискучій діядемі на дівочій голові він виразно помітив сині сафіри, що бачив сьогодні на одінні князівни Ганни.

Митрополит тривожливо подивився на архієпископа. Але переконався, що той нічого не завважив, швидко ступив назад, до краю тераси, й через поруччя подивився наділ.

— А що там? — озирнувшись, запитав здивовано архієпископ.

Митрополит нічого йому не відповів. Він дивився на дно яру, в якому побачив якогось юнака в багатому візантійському строї. Юнак підбіг до місця, куди впала кинена з вікна китиця квітів, гнучко нахилився, вхопив її й, вирвавши з неї якусь цидулу, вертко, як вивірка, сховався в поблизьких кущах глоду. Хто був той юнак — митрополит не встиг роздивитися.

— „То ось воно що“! — схвильовано подумав Іляріон і пригадав собі сумне, мертвенно-бліде обличчя князівни Ганни на сьогоднішньому пиру.
— „Е-е, то вже справа зовсім кепська!“

— До чого ти там придивляєшся, брате? — знову запитав архієпископ.

Намагаючися привернути собі спокій, митрополит Іляріон відійшов від балюстради й повільною ходою наблизився до архієпископа.

— Спостерігав одну цікаву річ, — сказав він байдужно.

І, показуючи рукою на церкву св. Софії, заважив:

— Багато клопоту й грошей коштує нашій державі оця церква, але ми маємо ту гордість, що ніде в цілому світі, крім св. Софії в Царгороді, ліпшої катедри нема.

Архієпископ стояв і любувався видом пишної, не зовсім іще викінченої церкви з цілим рядом круглих золочених купул. А митрополит Іляріон мовчки стояв коло нього й думав:

— „І хто може бути той молодець? Та ж доста мені зараз крикнути на тривогу, щоб ціла княжа дружина з вирниками кинулася навздогін за тим очайдухом і закутого привела його сюди! Що потім чекає його — про те ліпше не думати. Коли княжий рідний брат Судислав шістнадцять років у порубі сидить, то що ж із тим молодцем буде?“

І раптом похолов увесь від страшної думки:

— „А чи нема часом якогось злого наміру у тому всьому? В зелену молоду голову які тільки божевільні думки прийти не можуть!“

Митрополит зблід, поправив рукою свій чорний клубук, подивився на маленьку фіолетову шапочку на архієпископській голові й запропонував:

— А чи не добре було б нам, брате, поїхати додому й трохи спочити по всьому. Над вечір, коли відпочне великий князь, ми знову вернемося сюди.

Архієпископ моський охоче пристав на це.

Митрополит увійшов до палати, закликав вирника й наказав йому негайно подати до ганку митрополичі коні.

Архиєпископ моській іще спав солодким пообідяним сном, коли, з наказу митрополита Іляріона, молодий келейник увійшов до його покою й обережно збудив його.

— Владика митрополит наказав мені повідомити вашу ексцеленцію, що пора їхати до великокняжої палати.

Архиєпископ устав і почав збиратися до візити. А митрополит Іляріон у цей час стояв коло вікна сусіднього покою, дивився на казкові переливи тонів перлямутрового обрія, за яким сідало сонце, й, повний нетерплячої тривоги в душі, думав:

— „А що, як буде запізно вже й з князівною Ганною станеться якесь лихо? І як я раніш не подумав про це!“

Вже вечоріло й у княжих хоромах почали засвічувати паникадила, коли повіз, в якому сидів митрополит Іляріон з архиєпископом моським, знову підїхав під золотий терем.

В повітрі літали лилики. На потемнілому вже сході стояли хмари й час-на-час спалахували

в них блискавки. Відсвіти їх голубим блиском перебігали по величезних групах мідяних див і золотому верху княжої палати. Від Дніпра тягнулс приємною свіжістю.

Проходячи в товпі бояр, що шанобливо розступалися перед митрополитом, Іляріон повертав голову вправо і вліво, нетерпляче шукаючи за кимось очима. Нарешті зупинився перед боярином Вишатою й запитав його:

— Де княжич Всеволод, боярине?

— Княжич із грецькими царевичами на березі Дніпра, владико. Вони орудують там коло грецьких огнів, які хочуть запалити вночі.

Митрополит подумав.

— А де князівна Ганна?

— Князівна, владико, в своїх хоромах нагорі.

— То проведи мене зараз, боярине, до князівни й залиши мене там із нею віч-на-віч. Маю про важні речі з нею переговорити.

Вони пішли.

Князівна Ганна сиділа в своїй світлиці з двома молоденькими бояришнями. Боярин Вишата забрав цих бояришень із собою й лишив митрополита самого з князівною.

Іляріон якийсь час мовчки стояв перед князівною, потім повернувся до різблених дверей світлиці, облямованих лиштвою з рожевого мармуру, й мовчки замкнув їх. Так само, нічого не говорячи,

перейшов мягкою доріжкою, простеленою на мармуровому омфалії⁶⁰), у кут, до ікони в вирізному кивоті, подивився на коливання слабого світла в філіграновій лампаді перед іконою й сів.

Князівна, збентежена несподіваною візитою, непорушно стояла коло взорчатого вікна й здивованим поглядом пильно стежила за кожним митрополитовим рухом.

Іляріон іще якийсь час помовчав, оглядаючися по світлиці, по різаних гзимсах із лільового порфиру, по блискучих мозаїках на перехрестях шатрового склепіння, по різному „узороччю“⁶¹). Нарешті повернув голову до князівни й тихим, повним отцівської ніжності голосом заговорив:

— Овча моє любе! Прийшов я до тебе, щоб поговорити про одну дуже важну річ. Про справу, дитино, від якої залежить тепер не тільки твоя доля, а й честь нашого любого рідного краю.

Князівна стояла так само непорушно, звівши руки, в широких, обтиснених на запястях рукавах, здовж довгого убрання з золотої парчі. На голові в неї була висока з перлами й синіми сафірами діадема, з якої спускалася по плечах наділ ціла хмара пишного, ніжнього, як пух, тонкого мережива.

Митрополит подивився на незвичну блідість її обличчя й тонких безкровних рук, що вирисовувалися білістю мармуру на золототканому одінні; й продовжував:

— Від малих літ, від колиски знаю тебе, люба дитино. І все, що було в безгрішній і чистій душі твоїй, знав я, як духовник твій, бо вся ти відкривалася мені на сповідях⁶²). Але є одна гріхозна тайна в тебе, до якої ти чомусь не хотіла признатися мені.

Князівна раптом іздригнулася всім тілом, сховала свої очі під довгими повіками й низько схилила голову.

— Ту тайну знаю я. Не бійся — вона вмере разом зі мною. Але щоб розгрішити тебе, я мушу, чадо миле моє, поки ще не пізно, перед обличчям того, кому все підвладне, висповідати тебе. Бо, як пастир твій і пастир цілого народу нашого, я не можу допустити, щоб гріх, що криється в тій тайні, упав соромом на голову твою, на голову отця й матері твоєї і на голову всього нашого народу, що, як найціннішу перлину, віддає тебе в руки чужого нам племені, з яким хоче звязати себе узами дружби й тим скріпити свою державну міць.

Князівна рівно, як свіча, стояла перед ним із схиленою в золотій діядемі головою.

— Ніяких признань від тебе я не вимагаю, — говорив митрополит. — Одно тільки хочу почути від тебе: чи був якийсь замір з боку того, з ким ти тайно звязала себе, перешкодити твоєму відїзду до далекого краю, де маєш стати королевою?

Князівна схилила голову ще нижче й мовчала.

— Кажу тобі ще раз, дитино моя: все, що почую від тебе, заберу в могилу з собою й ні одна жива душа на світі ніколи не довідається про це.

Князівна мовчала.

Пильно вдивляючися в неї, митрополит спитав:

— Він може хотів викрасти тебе, дитино?

Плечі в князівни раптом іздригнулися, й вона, закривши обличчя долонями, заридала.

— Відкрийся мені, духовному отцеві твому, чадо мое, й облегчи свою душу.

— Так, владико! — ледве чутно, серед ридань вирвалося їй з грудей.

Митрополит ні про що більше не розпитував. Зате в мягких, повних ласки й батьківського настановлення словах, що доходили до самих глибин душі її, почав доводити князівні, який безум і нерозважність гніздилися в тому страшному замірі. Природа вклала однакові почуття в кожную людську душу, на якому б щаблі суспільної драбини людина не була — від найвищої до найнижчої. Але не кожному чуттю можна давати волю, а в становищі, яке займає князівна — особливо. Те, що може робити перша-ліпша дівчина, того не вільно робити їй, князівні, з іменем якої зв'язана честь великокняжого роду й гідність цілої держави. Можна не любити слави, але в інтересах великої маси людей,

в інтересах державних можна, а іноді й треба буває, пожертвувати своїм особистим щастям.

Митрополит говорив іще — довго, переконливо, красномовно.

— Там повно веселощів і втіхи з нагоди твоїх заручин, дитино моя, — закінчив він. — І в теремі батьків твоїх, і в цілому Києві, і в краю. Одна тільки ти не хочеш перебороти смутку, що каменем лежить тобі на серці й іржою точить твою душу...

Князівна раптом захиталася й упала перед ним на коліна.

Митрополит схопився на ноги, вийняв із кишені епітрахиль, надів його собі на шию й покрити ним голову князівни. Потім нахилився до її вуха й тихо спитав:

— Чи зрозуміла ти, доню моя, все божевілля того, на що піддалася?

Князівна плакала.

— Чи жалуєш, що слухала злих нашептів, які могли допровадити тебе до непоправимого гріха?

Вона почула на собі холод срібної тканини, що лежала на голові її, довірливо притулилася до того, хто обіцявав їй зберегати тайну, й крізь гіркий плач промовила:

— Я кохаю його!

— Чи жалуеш, питаю тебе, свого вчинку, дитино? — уперто перепитав митрополит.

Не перестаючи ридати, князівна легко хитнула головою.

Митрополит випростався й повним якоїсь містичної величі голосом прорік:

— Господь і Бог наш, творець усього видимого й невидимого, благодатію й щедротами своїми да простить тобі вся согрішенія твоя. І аз, недостойний раб Божий Іляріон, властію даною мені, прощаю й розрішаю тя, чадо, от всякого союзу клятвеного й от всіх гріхів твоїх — во імя Отця, і Сина, і святого Духа.

Він скинув з голови дівчини епітрахиль, поцілував князівну в чоло, допоміг їй встати на ноги й посадив коло себе.

— А тепер, люба дитино, візьми перо й напиши тому, від союзу з яким я розрішив тебе, нехай він зараз прийде до Десятинної церкви. Я там, так само, як тебе тут, висповідую його. Сам я вишлю післанця до нього з твоїм листом і ніхто, окрім мене й тебе, знати про це не буде.

Князівна, похитуючися, встала, непевними ногами підійшла до столика, на якому було золоте жбанко з перами, сіла й під диктат митрополита почала писати.

А за півгодини післанець від митрополита з ли-

стом князівни за пазухою летів вулицями міста на коні.

Митрополит сидів у княжій світлиці й розмовляв із угорськими королевичами, коли йому прийшли сказати, що якийсь гонець чекає на нього на ганку княжого терему.

Митрополит вийшов.

— Наказ владичин виконав! — відрепортував післанець. — Людина, якій я завіз листа, стоїть коло Десятинної церкви й чекає на владика.

Іларіон узяв свій жезл, зійшов сходами княжого терему на майдан коло мідяних див і твердо попростував до Десятинної церкви.

Спалахнула блискавиця й освітила постать якогось юнака в срібних шатах, що стояв коло церковної брами.

— Це ти, сину, чекаєш на мене? — спитав, підходячи до нього митрополит.

— Я, святий отче! — схиляючися перед ним і цілюючи його в руку, відповів юнак.

Митрополит узяв його під руку й повів до церкви.

Величезний храм був повен німої тиші й чорного сліпого мороку. Иноді спалахувала на дворі блискавка й крізь вузькі кратчасті вікна освітлювала посеред нього дві постаті: високого, з довгою сивою бородою монаха й стрункого юнака в блиску-

чих луданних шатах, із блискучим, усипаним самоцвітами мечем при боці.

Митрополит обминув довгий ряд високих колюмн із білого мармору, що, немов привиди в білих саванах, стояли шпалірою в пітьмі, підвів юнака до аналою коло гробівців св. Ольги, княгині Ганни, князів Олега, Володимира й Ярополка й тихо сказав:

— Чадо мое! Не знаю, хто ти, й не питаю тебе про це. Знаю тільки одно, що тебе й світлу князівну нашу Ганну зв'язує тайна, в якій мені зараз маеш висповідатися. Але перш, ніж відкриєшся мені, хочу, щоб ти вислухав тих кілька слів, які я скажу тобі.

І почав говорити юнакові те, що якусь годину перед тим сказав князівні в її світлиці нагорі в княжому теремі.

Юнак непорушно стояв і в німій тиші слухав.

Але ось, коли Іляріон повідомив його, що вже звільнив від присяги й даної клятви князівну й хоче зробити те саме з ним, раптом сталося те, чого ніяк не сподівався митрополит.

З диким розпучливим криком, що луною розлігся навколо, юнак зробив у пітьмі якийсь різкий рух, і митрополит почув серед глухої тиші брязкіт, з яким він рвучко вихопив із піхви меч.

— То згинь же тут на місці за це, лихий кол-

дуне! — крикнув юнак, кинувся на митрополита й ухопив його лівою рукою за рясу на грудях. — Але перш, ніж я забю тебе, ти скажеш, хто зрадив мене! Хто? Говори!

І сильною рукою потряс його.

— Маючи меч у руці, зовсім не тяжко зробити те, що надумав ти, сину. Ось, маєш тут мої груди.

У вікнах церкви блиснуло, й юнак побачив, як митрополит швидко розпахнув перед ним рясу.

— Але чи подумав ти, чадо моє, про те, що робиш це в святому місці й на людині, яка зовсім не хоче тобі зла?

Юнак раптом завмер на місці із занесеним над митрополичою головою блискучим мечем. Потім із брязкотом відкинув його від себе на кам'яні плити церкви, впав навколішки й, заломивши руки, простогнав із благанням:

— Прости мені, отче! Злий сатана заволодів мною й помутив мені розум. Прости й відпусти мені, владико, гріхи мої.

Митрополит поклав йому руку на голову, провів по ній долонею й покритв його епітрахилем.

І те, що почув він від юнака, схвилювало його до глибини душі.

Юнак признався, що він боярський син Славута,

що був довгий час у Царгороді, де вчився в грецьких школах, що покохав князівну, що сьогодні вночі мав викрасти її з великокняжого терему й, за допомогою жидівських купців, утікати з нею до Греції. Тепер, коли князівна склала з себе клятву вірності йому, життя стратило всяку принаду для нього й він просить митрополита негайно постригти його в чорноризці. Все майно своє він віддає на монастир, в якому буде подвизатися. А коли митрополит не вволить його волю, він сьогодні вночі кине́ться в Дніпро.

Митрополит прочитав молитву й розрішив юнака від гріха. Потім підніс його на ноги, поцілував у чоло й сказав:

— Тішуся дуже, сину мій, що ти смирив свою гордість. Але те святе діло, якому задумав присвятити себе, не для тебе, любий мій.

— Замір мій, владико, рішучий і безповоротний. Нема більше на світі місця для мене.

Митрополит лагідно заперечив:

— Ні, сину мій. Такі постанови не може людина робити в одну хвилину. Тяжка й гірка дорога, що вибираєш ти, й над тим треба добре подумати. Зробимо так. Ти підеш зараз до ігумена Юріївського монастиря й скажеш йому, що я прислав тебе до нього. Перебудь там кілька днів у тяжкому пості

й молитві, нікуди з монастиря не виходячи. А я сам по якомусь часі навідаюся до тебе й ми ще раз поговоримо про все. Іди з Богом, дитино моя, й зроби так, як я сказав тобі.

Він поцілував юнака, перехрестив його й разом із ним вийшов із церкви.

Митрополит був іще на півдорозі до княжого двору, коли раптом з боку Дніпра з шипінням і свистом підлетів високо в повітрі клуб вогню, освітив усе навколо яскравим світлом і, падаючи наділ, згас у півтімі. За ним вилетів угору другий клуб, потім третій. На Дніпрі пускали привезений візантійськими цесаревичами з Царгороду грецький вогонь.

Великий князь Ярослав з усіма своїми гістьми вийшли з терему на терасу, щоб звідти подивитися на дивовижну вигадку високої грецької штуки.

Митрополит увійшов у терем, перейшов ряд порожніх, заставлених столами світлиць і тихо сів у кутику, задумливо підперши рукою голову. Ось радість і втіха у всіх людей навколо, а чи знає хто з них, яку болючу тугу переживають тепер два молоді серця, що вибрали собі хрестний шлях, щоб підпорядкувати себе загальному добру.

В хоромх було порожньо й тихо. Чути було, як княжі гості на галеріях терему гучно викрикували слова подиву чудернацькій грецькій вигадці.

Раптом митрополит почув, як хтось, стримуючи сквапливо ходу, зупинився коло дверей. Він підняв голову й побачив перед собою великого князя.

— Отче, ти тут? — простягаючи до митрополита руки, втішено заговорив князь Ярослав. — А я всюди шукаю за тобою й ніхто мені сказати не вміє, де ти.

— Чим можу служити князеві? — спитав, устаючи з місця, митрополит.

Князь узяв його під руку й, ідучи поруч із ним, схвильовано заговорив:

— Маю, отче владико, новий клопіт. Донька моя Ганна тільки-но заявила мені, що заміж не йде й хоче постригтися в черниці.

Іляріон аж відхитнувся від князя, почувши цю несподівану вістку.

— Владико, — заговорив далі князь, — вимагай від мене, чого тільки захочеш, але — дуже прошу тебе — поговори з нею й відхили її від цієї думки. Ти добре знаєш, що я не дуже стояв на тім, щоб видавати її заміж за франкського короля Генрика. Багато королевичів великих чужих держав домагалися її руки й уважали б за високу честь для себе мати її за дружину. Двері в моєму теремі не зачинялися за ріжними сватами. Хай вона скаже нам, кого вибирає собі — й ми ще маємо час відмовити франкам. Правда, через шлюб із Генриком

наша держава набула б великого впливу на далекому Заході й тепер, коли посли з віном уже тут, нам не дуже б приємно було відсилати їх назад. Але ж — Боже: коли Ганна не хоче того, хай нам Генрик пробачить. Силувати дівчину ми не будемо. Знаєш також дуже добре, отче, що в справах посвяти Богові я не зупиняюся ні перед чим і йду слідами мого великого улюбленого родителя. Але-ж...

Митрополит зробив різкий рух і схвильовано перебив князя:

— Та ні, княже! Та про це навіть мови бути не може! Де князівна?

Князь Ярослав дружно поклав свою долоню на рукав митрополичої рясн і вдячно подивився в розумні Іляріонові очі.

— Зрозумій, владико, що...

— Я дуже добре все розумію, князю! — сказав твердо митрополит. — Як митрополит і голова церкви, я знаю й розумію одно: там, де є інтереси держави, там повинні бути й інтереси церкви. А щодо посвяти Богові, князю, то яка з посвят може бути вища за ту, коли людина підпорядковує себе добру цілого людства в краю, добру цілої держави! Де князівна Ганна, князю?

Кидання грецького вогню саме скінчилося в цей час, й усі княжі гості почали шумно входити з тераси в світлиці терему.

— Боярине! — прикликав до себе великий князь Вишату. — Проведи зараз владику до князівни Ганни й залиши його на самоті з нею.

Вдарили гуслі, загули бубни, й перервана в княжому теремі забава поновилася.

Великий князь Ярослав сидів серед гостей і нетерпляче поглядав на двері. Митрополита все не було. Князь почав уже непокоїтися, коли ось висока могутня постать Іляріона з довгою бородою нарешті показалася в дверях.

Князь швидко встав, підійшов до митрополита й нетерпляче запитав:

— Ну, й що, владику?

Іляріон тяжко відітхнув, подивився на великі блискучі перли важких колтів на великокняжих вухах⁶³) і сказав:

— Князівна Ганна їде до Парижа. Одно, як конечно умову, ставить князівна — це те, князю, щоб я відпроваджував її до самої франкської столиці.

Князь Ярослав стояв якось хвилину непорушно. Потім рвучко простягнув руку й приклав свою долоню до митрополичого ліктя.

— Маю надію, що владика не відмовить зробити мені цю послугу?

Іляріон подивився князеві в очі.

— Там, де інтерес держави, — сказав він, — там і я.

І, хвилинку помовчавши, додав:

— Я дав згоду князівні не тільки товаришувати й у подорожі до далекого краю, а навіть деякий час і побути там при ній. То ні трохи не зашкодить, князю, ні мені, ні інтересам нашої святої церкви.

— І держави! — додав швидко князь Ярослав і стиснув митрополитові руку. — Попрошу тебе завтра рано на нараду до себе, владико.

І, ще раз стиснувши Іляріонові руку, відійшов.

Митрополит озирнувся по світлиці, шукаючи очима за моським архієпископом, коли раптом до нього швидко підступив стрункий норвезький принц Гаральд. Він низько схилив свою голову перед Іляріоном, заявив, що має до владики дуже велике прохання й попросив митрополита на пару слів таємної з ним розмови.

Митрополит відразу догадався, чого хоче від нього цей гарний юнак із довгими, ясними, обпоясаними золотим обручем кучерями, що спадали йому на срібноткану туніку.

— Чим може старий смиренний монах допомогти такому молодому, на цілий світ знаному своєю відвагою витязеві⁶⁴), як ти, любий королевичу? — спитав він, ласкаво всміхаючися до Гаральда.

— О, навіть дуже багато чим! — швидко відповів королевич. — Аби тільки захотів святий отець.

Митрополит узяв Гаральда під руку й пішов із ним на терасу. Проходячи попри групу молодих

княжат, що увихалися коло жвавої, великої князівни Лизавети Ярославни, митрополит почув, як вона з голосним сміхом сказала княжатам, показуючи головою на Гаральда:

— Погляньте, наш славний Гаральд пішов благати владика митрополита, щоб він постриг його в ченці!

Гаральд із болючою досадою зсунув свої тонкі брови над гордим переніссям і повернув голову до митрополита.

— Чи чує владика, як ця пустотлива дівчина скрізь і на кожному кроці глузує з мене?

— Жартує, а не глузує! — поправив його митрополит. — Князівна має дуже веселу вдачу й любить своїми дотепами, як стрілами, закидати того, до кого має слабість у своєму серці.

— Добре мені жартує, владико! — обізвався Гаральд. — Ця дівчина погорджує мною!⁶⁵).

Митрополит подивився із співчуттям на милого симпатичного хлопчину, якого віддавна полюбив за його прямоту, щирість і відвагу, й йому захотілося чимось потішити королевича.

— Сину мій! — сказав він, доходячи до краю тераси над урвищем і повертаючися до Гаральда. — Я розумію, що насмішки боляче відчувати, особливо людям із такою гордою натурою, як ти. Але насмішки любої дівчини, королевичу, стерпіти, думаю, можна.

— Ах, владико! — трохи не крізь сльози проговорив Гаральд. — Про те, що я до нестями кохаю її — знають усі на світі. А ось чи здатна вона, ця дівчина, кохати когось — то велика загадка.

— Не тільки здатна покохати, а й кохає, сину мій. І не когось іншого, а саме тебе.

— О, ні! — з боєм заперечив Гаральд. — Я зовсім не бачу того. І тому думаю, чи не ліпше було б мені зовсім перестати їздити сюди. Не можна стати милим тій людині, яка не хоче тебе!

— А звідки ти знаєш, королевичу, що не хоче? — спитав митрополит.

— Я бачу це.

— Погано бачиш, сину. Не в тім справа. Справа, бачиш, у тому, любий мій, що...

— Я знаю, в чому! — скрикнув королевич. — У тому, що Гаральд є тільки принц, що Гаральд — не володар. Хочеш, владико — і я завтра вже буду володарем! Моя рука сильна й моє серце не знає, що таке страх перед смертю. Але в мені, отче, є страх Божий. Хіба я не знаю, як Святополк-князь, брат теперішнього великого князя, заволодів київським столом? Той шлях, яким ішов Святополк — не для мене, владико: я — витязь. Але кажу тобі — Гаральд буде володарем. І я прошу тебе, отче, бо знаю, як багато значить твоє слово у великого князя: зроби так, щоб вона стала моею.

Я цілий світ готов перевернути догори ногами, аби тільки сталося це!

Гаральд подивився з тераси на Поділ, освітлений де-не-де слабими вогниками, й продовжував:

— Чи може хоче великий князь, щоб я викрав її? Повір мені, отче, — треба мені тільки захотіти цього й, як пильно княжа дружина не стерегла б терем, Гаральд зробить це!

Митрополит неспокійно подивився на гарячого королевича й із страхом подумав:

— „Хто? Цей Гаральд? Ні, таки справді він може зробити це!“

І втопив очі в пітьму.

— „Але маєш! Не встиг хвилину перед цим позбутися одного клопоту, як є вже на голові інший! Може навіть більший, як той, із Ганною!“

Із темних, вкритих чорною безвістю лук за Дніпром, із нічної тиші, долітали сухі покрики деркачів і пітькання перепеличок.

Митрополит мовчки стояв і вслухувався в ці звуки.

А Гаральд дивився в цей час наділ, на нижнє місто, звідки, з густої пітьми, освітленої слабкими вогниками, долітали якісь неясні звуки далекого людського крику.

— І що ж скаже мені на це владика митрополит? — нарешті, повернувши голову до Іляріона, спитав королевич.

Митрополит відірвав очі від лук і повернувся до Гаральда.

— Сину мій, ти знаєш, що я люблю тебе, ціню твою відвагу й завзяття і душею завжди з тобою. Але є причини, що примушують не дуже наглитися з тим, чого ти так домагаєшся. Адже обое ви — і ти, і князівна Лизавета — занадто ще молоді. Помахай іще мечем своїм трохи по світах — то тобі не зашкодить, а тимчасом обое ви підростете й там справа видніша буде.

— Ні, це не відповідь, владико! — скрикнув Гаральд і рвучко метнувся набік. — Я вояк і моя вояцька натура признає одно з двох: або — або. Або я дістану тепер князеву згоду, або відіду зовсім, але залишу собі повну свободу рухів і чину.

Митрополит стояв, задумавшись.

А Гаральд пильно дивився на Поділ, прислухувався до далеких невиразних криків і чекав.

— Ну, добре! — нарешті відповів Іляріон. — Я завтра поговорю про тебе з князем.

І, хитро зщуливши свої добродушні очі, запитав:

— Але ти викликав, здається, мене на якусь розмову, принце?

Гаральд блиснув очима.

— Владико, не кпи хоч ти з мене! Ти добре знаєш, що ні про що инше, крім того, що почув ти від мене, я не міг говорити.

Митрополит миттю зігнав усмішку з свого обличчя й поважно сказав:

— Не хвилюйся, сину. Я пообіцяв тобі, що завтра поговорю в твоїй справі з князем, і зроблю це.

І ступив до терему.

— Лишаєшся тут, принце, чи йдеш зі мною до хоромів? — спитав він.

Принц Гаральд лишився на терасі.

Перехилившись через бареру над кручею, Гаральд почав вглядатися в пітьму. Минуло кілька хвилин, і він виразно помітив велику юрбу народу, що з криками сунула Подолом з боку Вишгорода. В товпі миготіли червоні світла смолоскипів.

Крики все збільшувалися. Товпа перейшла Торжище й тепер сунула чорною лавою до пристані.

Раптом на одному з кораблів, що чорними силvestами вирисовувалися на темному дзеркалі Почайни, Гаральд помітив багряний дим, потім червоний язик полумени, і ось цілий корабель ураз запалав, як купа сухого хмизу.

Гаральд швидко випростався й побіг до терему. Його про щось запитав грецький цесаревич, але Гаральд, не зупиняючися, перейшов попри нього далі, до світлиці, де сидів великий князь.

— Княже! — нахилиючися до Ярослава, тихо повідомив Гаральд. — Там, на Подолі, зібралася якась юрба й палить кораблі на Почайні.

Великий князь швидко встав і ступив до дверей.

Але його перестрів боярин Вишата.

— Княже, — сказав він схвильовано, — тисяцький прислав гонця з Подолу повідомити, що великий тлум народу громить купців. У лісі за Вишгородом коло Пущи-водиці люди викрили землянку, в якій купці скопили невольників. Товпа кинулася на землянку, вбила двох вірменських купців, одного грека й трьох жидів, а тепер разом із невольниками суне Подолом і громить затвори й кораблі тих купців. Осьменники не в силі стримати натовп. Я висилаю півсотню дружини⁶⁶).

— Вишли сотню! — наказав князь. — Товпу розігнати, всіх зачинщиків зловити і вкинути в поруб, а невольників зібрати й примістити до рана в поблизькому монастирі. Рано розслідиш справу й про все мене повідомиш.

А в цей час у хоробах, що виходили вікнами на Поділ, счинилася метушня серед княжих гостей.

— Пожежа! Пожежа! — закричали відразу десятки переляканих голосів.

І, мов у відповідь на ці крики, десь під горою тривожливо загули на церквах дзвони.

Все, що живе було в великокняжому теремі, кинулося на терасу. І очам княжих гостей представилося величаве видовище.

Цілий Поділ і верхній Київ були залиті зловіщим відсвітом червоної заграви. Кілька кораблів, обійнятих з усіх боків полум'ям, палали, як вели-

чезні смолоскипи. Ріка, відсвічуючи в своєму дзеркалі вогонь і чадні клуби густого багряного диму, була подібна до величезного потоку горючої смоли. В світлі пожежі було видно велике море людей, що заливало пристань і голосно гуділо грізним стоголосим криком. В червоному небі, як білі духи, металися перелякані голуби.

Але ось у кінці Боричева взвоза блиснули шоломи й цілий ліс наїжених сталевих списів. То мчала з княжого городу на Поділ сотня великокняжої дружини.

Князь Ярослав подивився наділ через бареру й в ту ж мить повернув голову до терему.

— Вишата! — крикнув він. — Де боярин Вишата?

До князя швидко підбіг боярин.

— Боярине, я бачу, що там і сотня дружини нічого не вдіє. Візьми ще одну сотню й їдь на місце сам!

Вишата вклонився й швидко відійшов.

Дзвони гуділи. Князівни, витягнувши голови з плечей й притиснувши в переляку долоні до облич, непорушно стояли край тераси й із жахом у очах споглядали на полихання вогню.

З княжого двору, побрязкуючи зброєю, виїздила чергова сотня великокняжої дружини.

Раптом один за одним зайнялися на Почайні два нові кораблі.

— Та що ж це! — грізно крикнув князь. — Вони самоуправно розправляються там із тими купцями. Є на то князь і закон!

І озирнувся.

— Всеволоде! Ростиславе! — закликав князь. — Хто там є коло мене! Візьміть іще дві сотні дружини й покладіть тому край.

Раптом ізза плечей інших вихопився королевич Гаральд і швидко підбіг до великого князя.

— Княже, дозволь мені зробити це! Я в одну мить дам усьому лад!

— Ідь, Гаральде! — зрадів князь і приязно поклав йому свою руку на плече. — Тільки одним духом!

Гаральд блискавкою повернувся й в одну мить зник.

— І я з Гаральдом!.. І я!... — почувися навколо голоси княжат і королевичів.

І, зірвавшись з місць, кілька княжичів побігли слідом за Гаральдом.

А за хвилину велика лава блискучої кінноти, повіваючи білим стягом, вже летіла вскач по Боричеву взвозу.

Крики юрби не вгавали. Вогонь палав. Дзвони тривожливим гудінням будили нічну тишу. Верхі церков на Подолі й на горі миготіли в багряних поливаннях заграви.

Раптом юрба загула під горою страшним ревом: А-а-а-а!.. і з княжих терас і галерій було видно, як вона швидко побігла, розливаючися по вулицях і завулках широкого Подолу.

— Це Гаральд налетів! — сказав хтось захоплено. — О, в Гаральда жарти короткі!

Митрополит Іляріон повернув голову й пильно подивився на князівну Лизавету. Вона стояла, витягнувшись цілим тілом наперед, з блискучими, широко відкритими очима. Ніздрі їй роздувалися.

Один із бояр швидко підійшов до великого князя й повідомив:

— Боярин Вишата прислав гонця з наказом передати князеві, що разом із невільниками викрили цілу каравану дівчат, яких купці везли з Утрів на продаж до Хоразану. Багато дівчат є венедицьких⁶⁷), еспанських, лядських, угорських, а найбільше франкських.

Архиєпископ моський, що стояв близько коло князя, почув це й миттю повернувся до боярина.

— Де ті дівчата? — спитав князь. — Зібрати їх усіх і примістити в монастирі св. Ірини. А завтра ми розслідуємо справу й учинимо суд над купцями.

— Нема над ким і суду робити, княже! — відповів боярин. — Розлючена юрба повкидала спійманих на злочині купців до Дніпра.

— Всіх не повкидала! — завважив князь і повернувся знову до Подолу.

Дзвони стихли. Полум'я почало погасати. Крики юрби, відтисненої дружиною, десь завмирили в далеких закутках Подолу.

— Ну, дяка Богові, здається, кінець усьому! — зітхнув із полекшою великий князь і перехрестився.

Нагорі, в світлицях князівен, стояли коло відчинених вікон бояришні й час-від-часу скрикували переляканими голосами.

Поділ затихав.

Ранком другого дня, як було заповіджено з вечера, великий князь Ярослав мав їхати з гістьми до Берестова на оглядини державних орлятень, що містилися недалеко від літнього великокняжого двору. Орлят київські князі виводили здавна, щоб виробляти з їх пер легкі, тривкі й влучні стріли, якими озброювали свою дружину й воїв. Там же, за Берестовим, у Голосіївському лісі, містилися майстерні для виробу стріл.

Разом із князем мала їхати до Берестова півсотня найліпших стрільців великокняжкої дружини, щоб показати франкам і иншим княжим гостям штуку стрільби з луків. Півсотня ця, під командою боярина Претича, спішившиися, давно стояла на княжому подвір'ї й чекала на великокняжий вихід. Сонце вже високо підбилося вгору й починало припикати червлені шоломи, лати й дротяні кольчуги дружинників, а князь не виходив.

Але ось двері в теремі відчинилися й на головному, „красному“ ганку княжого терему з брощеному⁶⁸), підбитому синім едвабом корзні⁶⁹), за-

щібнутому на правому плечі самоцвітною заціпкою, показався великий князь. Слідом за ним ішли франкські маркізи, грецькі цесаревичі, норвезький королевич Гаральд, королевичі угорські, лядські, шведські, німецькі й кілька руських княжичів.

Боярин Претич підніс угору руку, й ціла півсотня його дружини завмерла на місці.

Князь Ярослав скинув з голови червону гостроверху шапочку, обрамовану надолі бобрами, подивився на Десятинну церкву, що мерехтіла на ранішнім сонці золотом бань і хрестів, і побожно перехрестився.

Всі зробили за прикладом князя те саме.

Два великокняжі отроки, тримаючи з боків білого, розкішно осідланого коня з брощеним чепраком під сідлом, підвели його до ганку.

Князь надів шапку на голову й, мягко ступаючи сап'янцями по доріжці, простеленій на кам'яних сходах, зійшов наділ. Йому підставили широке взорчасте срібне стремено, прикрашене чорною емаллю, й, підтримуючи з боків, допомогли сісти на коня.

Брязнула зброя й, мерехтячи золотом ткания й кольоровим камінням на сонці, всі, що були з князем, миттю вскочили в сідла.

Князь Ярослав натягнув повід і виїхав на площу з мідяними „дивами“. Обабіч його, тримаючися на пів кінської голови позаду, їхали маркізи, за ними,

установившись трійками, королевичі й княжичі, а позаду розтягненим довгим хвостом замикала похід дружина з боярином Претичем на чолі.

Народ, що був на площі, миттю розступився, поскидавши шапки з голов і шанобливо схилювся, пропускаючи попри себе блискучу кавалькаду.

Князь переїхав Бабин торг, Софійську браму над зеленим яром, що відділював Володимирів город від нового Ярославового, й, стиснувши коня острогами, поскакав великим Софійським майданом.

За переїздом між княже-Іриненським монастирем і церквою св. Софії князь раптом зупинився, прикликав до себе княжича Всеволода, й показав йому рукою на дах високої сторожевої вежі на валах. На даху вежі чорніла невелика діра. То нічна буря зірвала позавчора кілька гонтових дахівок з її верху.

— Коли вернемося з Берестова, накажеш негайно залатати діру! — сказав діловито старий князь.

І, торкнувши коня острогами, поїхав далі, попри високі, вкриті зеленою дерниною вали з деревяними зрубками на рогах, до Золотих Воріт.

Коло Золотих Воріт князь знову зупинив коня й прикликав до себе сотського військової сторожі.

— А то що? — показав він рукою на місце на ва-

лах, де злива змила кілька зелених дернин. — Не було часу поправити?

Сотський, похоловши від страху, непорушно стояв перед князем і мовчав.

— Коли буду вертатися, щоб більше не бачив того! — сказав князь по господарськи, повернувши коня і вїхав під кам'яне склепіння величної брами.

Зараз за Золотими Воротами починався густий дубовий ліс. Дорога від воріт бігла просто, потім скручувала круто вліво й зеленим горбом провадила до Хрещатого яру.

На дні яру, перед дерев'яним містком, перекиненим через Хрещатицький потік⁷⁰), князь раптом зупинив коня, повернувши голову назад і показав рукою на ворона, що сидів на високій галузці старого дуба.

— Ану-но, хто з стрільців здійме того чорноперого!

З дружини швидко виїхав наперед стрілець, вихопив із тули⁷¹) стрілу, приклав її до луку й натягнув тятиву.

Стріла тонко свиснула в повітрі, але, не долетівши до ворона, цокнула і впилася в кору галузки.

Ворон перелякано скочив з місця, замахав крилами й полетів.

Але ось слідом за ним враз вискочили дві нові стріли, наздогнали ворона й рівночасно прошили його до половини. Ворон перевернувся в повітрі

й, поблискуючи двома білими борідками стріл, тяжко впав перед князем на дорогу.

Всі озирнулися.

Поруч із дружинником, що схибив свій стріл, стояли з простягненими наперед руками, в яких блищали золочені луки, княжич Всеволод і королевич норвезький Гаральд.

Князь подивився докірливо на дружинника, потім на боярина Претича.

— Ось як треба стріляти! — сказав він і, повний щастя в очах, повернув голову до княжичів. — Колись і я, за молодих літ, стріляв так. Минулося: старий уже став і лук у моїх руках тремтить. Та й очі не добачають. Але ще спробую. Всеволоде, дай-но мені свій лук!

Князь узяв із рук сина лук, вибрав із простягнутої йому Гаральдом тулі стрілу, натягнув тятиву й стрілив угору. Стріла цокнула і впилася в гілку поруч із схибленою стрілою дружинника.

Грім дружних вигуків стрепенув радісно старе серце великого князя.

Але ось із гурту вилетіла нова стріла й відсікла борідку великокняжої стріли на дереві. Слідом за нею вилетіла друга й зрізала борідку стріли, пущеної дружинником.

Всі ахнули від здивування й озирнулися. Це були стріли королевича Гаральда.

— Гаральде! — захоплено скрикнув старий

князь. — Все бачив на світі, але про таку майстерність хіба тільки в казках старих воїв чув! Підїдь-но ближче до мене!

Гаральд стрімголов підскачив на коні до великого днязя.

Князь Ярослав ласкаво поплескав королевича по плечі й поцілував його в чоло.

— Таких витязів і я б хотів мати в себе!

І, нахилившись в сідлі до Гаральда, тихо сказав йому по нормандськи:

— Сьогодні рано був у мене митрополит і говорив про тебе, Гаральде. Бачу, що до таких, як ти, має належати світ. Добре, маєш мою згоду⁷²).

Гаральд почув це й трохи не вискочив із сідла. Він рвучко схилився й, схопивши руку старого князя, вдячно припав до неї вустами.

Місцем для великого всенароднього віча, що мало обговорити нові торговельні умови з Царгородом, було призначено розлоге Торжище коло церкви св. Власія на Подолі.

Ще не дзвонили у вічеве било, а вже з усіх сторін княжої столиці, з города на Горі, з Подола й з усіх київських пригородів почав валити народ на Торжище, щоб зайняти завчасу вигідніше місце. Шпаліри кінних осьменників, розставлені по вулицях коло Торжища, перепускали народ і передавали його пішим осьменникам, які уставляли людей на площі. Для бояр, іменитих людей і купців місце було коло великокняжої трибуни, поставленої посеред Торжища; для інших — навколо площі. Київський тисяцький⁷³) був уже на Торжищі й, переїжджаючи з місця на місце, давав накази численним сотським.

Коли народу зібралося вже повна площа, тисяцький дав знак, щоб дзвонили у вічеве било. Кінні осьменники усталися в ряд по обох боках проходу в людській масі й повернули голови до вулиці, звідки мав приїхати великий князь.

Боярин Вишата почув із княжих хоромів вічевий дзвін і швидко попростував до великокняжої світлиці.

— Княже, вже дзвонять! — повідомив він, входячи до палати, багато прибраної звірячими рогами й устеленої поверх омфалія шкірами ведмедів, буртаських лисів і „лютого звіря“⁷⁴).

Князь Ярослав устав ізза столу.

А за хвилину, в товаристві руських і чужинних княжичів і почоту з дружинників, він уже скакав вулицями Києва на Поділ.

Під громові вигуки людей на Торжищі, попри шпаліри осьменників, великий князь переїхав до трибуни, вийшов східцями на поміст, устелений пурпурним сукном, і сів на високому троні. Довкола нього на сідалах, розставлених на нижчому помості, розмістилися чужинні гості, княжичі, митрополит і моський архієпископ.

Дзвін стих.

Князь устав, скинув шапку й перехрестився.

Всі, що були на площі, так само поскидали шапки й перехрестилися.

— Во ім'я Отця, і Сина, і святого Духа! — промовив князь. — Зібралися ми сюди для того, щоб обговорити ті нові умови торгівлі з греками, які прислав нам Царгород. Боярин Кукша, великий староста купецький, оголосить нам ці царгородські умови.

І, показавши бояринові Кукші місце поперед себе під тронем, великий князь сів.

Виступив боярин Кукша.

Перш, ніж оголосити нові точки умов царгородських, він у довгій промові пригадав вічу ті привілеї, якими здавна наділяв Царгород руське купецтво. За часів покійних великих князів Святослава й Володимира руські гречники⁷⁵⁾ не мали ніяких обмежень у Царгороді. Згодом ці привілеї почали греки поволі урізувати. Руських купців перестали приймати в мурах Царгороду, а поселяли їх поза мурами на передмісті коло „святої Мамми“⁷⁶⁾. Префекти порту почали ретельно вимагати від руських купців великокняжих срібних печаток, як свідоцтва їх купецького стану, а під кінець обмежили час перебування їх у Царгороді до шести місяців, вимагаючи, щоб руські купці на зиму відїздили додому. Все це призвело до того, що торговля з Візантією стала неможлива. Всі переговори великокняжих послів з грецькими імператорами ні до чого не довели й Київ примушений був запровадити в себе ті самі правила для грецьких купців. Усе те допровадило врешті до війни Руси з греками, яка у всіх руських людей іще в пам'яті. Але ось тепер, завдяки мудрим заходам великого князя, Царгород прислав сказати, що хоче наладнати якось торговельні зносини з Києвом, і при-

клав свої статті. Віче має обговорити ці статті й виробити свої умови.

Після цього боярин Кукша оголосив грецькі статті й зійшов із кона.

Один за одним почали просити слова у великого князя київські купці. Промовляв Могута, Курпита, Орша, Чудодив і інші. Всі вони вимагали привернення старих торговельних привілеїв.

Але ось підійшов до трибуни грецький купець Маврокаталон, низько вклонився князеві й заговорив:

— Великий базилевсе! Хоч і чужий я чоловік у цій землі, але хай буде мені вільно сказати те, що я думаю про цю справу.

Князь дозволив Маврокаталонові говорити.

Грецький купець в імени цілого царгородського й корсунського купецтва, що провадить торг із київською Державою, заявив, що купці грецькі так само дуже терплять, і тому пропонує скласти спільну петицію від купецтва руського й грецького в словянських сторонах до царгородського деспота. Про те, щоб вернути відразу колишні привілеї — на його думку, мови нема. Можливо, що до них прийде згодом, коли різні загострення й ще свіжі врази трохи зітруться. А тепер треба обмежити вимоги до можливого й просити великого базилевса київського, щоб до посольства київського долучити представників від грецького ку-

пекства в землі китвській, які б спільно з руським купецтвом виїхали до Царгороду з постановами, що їх прийме сьогоднішнє віче.

Думка грецького купця подобалася всім. Почали давати свої поради інші чужинні купці, що закупували грецький крам у Києві для своїх земель, і врешті віче виробило цілий ряд вимог до грецьких деспотів, з якими мали їхати до Царгороду спеціальні послы.

— Значить, на тому стали?— спитав князь Ярослав, коли всі статті було обговорено. — Може ще хтось побажає додати щось?

Віче мовчало.

— Все, що постановили тут, — сказав князь, — я добре обдумаю й спишу в статтях для грецьких володарів. Послы наші скоро відїдуть до Царгороду. Хай грецькі купці виберуть зпоміж себе своїх представників і пришлють їх завтра до великого купецького старости боярина Кукші. На тому сьогоднішнє віче розпускаю. Амінь!

Великий князь устав, встали за ним і всі княжичі й високі гості, що сиділи довкола нього.

Віче скінчилося.

Княжий суд над купцями живим крамом відбу-
вався на площі перед великокняжим теремом колс-
мідяних див. Посеред трибуни, засланої величез-
ним червоним полотнищем, на високому троні си-
дів великий князь Ярослав, з одного боку його,
трохи нижче трона, митрополит Іляріон, з другого
— моський архієпископ, а ще нижче від них по-
чесні члени суду — франкські маркізи, королевичі
й княжата. Вся площа, від мідяних див до Деся-
тинної церкви й від Софійської брами до кручі над
Почайною, була заповнена людию.

Перед трибуною, скована залізними ланцюгами,
стояла купка спійманих угорських, вірменських,
жидівських і грецьких спекулянтів, купців живим
крамом. В стороні від них, під охороною осьмен-
ників, як стадо овечок, збилися купою невільники,
а з другого боку, в оточенні черниць святого Іри-
ненського монастиря, стояла група красунь, яких
везли спекулянти на продаж за Джурджанське
море⁷⁷).

Увагу всіх притягали до себе ці красуні. Були

серед них чорноволосі й яснокудрі, чорноокі й синьоокі, білі з лиця й смагляві. Вбрані були вони в одіння різних країв, але більша частина цих дівчат була в строях, яку носили в франкській землі.

Боярин Рустич, що провадив слідство, вже виголосив перед великим князем матеріяли судового доходження, свідків було вислухано, слово лишалося за підсудними.

— Що скажете тепер ви високому судові? — звернувся до них боярин Рустич.

Сковані купці стояли якийсь час непорушно.

Але ось зпосеред них виступив наперед найстарший, з довгою сивою біблійною бородою, впав навколішки перед князем, простягнув до нього благально сковані ланцюгами руки й розчуленим голосом заговорив:

— Великий кагане, могутній володарю землі Руської! Каємося в грісі, до якого допровадив нас сатана й той срібнолюбник Пурикес із кумпанамі, що вже годують десь своїм поганим мясом раків у Бористені⁷⁸). Винні ми й заслужили на кару. Але, княже великий, головних винуватців поганого гандлю нема серед нас. З ними розправився народ гої страшної ночі, коли погоріли наші кораблі. Наша вина тільки та, що ми знали про цей гандель і не викрили тайни ганебного торгу владі. Кару за це ми понесли вже велику: наші кораблі, наші доми, наші комори з крамом і затвори — все

те знищив тої памятної ночі вогонь на Почайні й люди. При нас лишилися тільки грішні душі наші в грішних тілах. Великий кагане! й володарю! І ти, митрополите, післанець Божий! І всі ви, високі княжичі, царевичі й королевичі ріжних земель! Змилюйтеся над нами й даруйте нам те, що лишилося ще при нас — нікчемне життя наше. У кожного з нас є діти, у кожного є жінки, що не знають, як тепер без нас дітям раду дати. Присягаємося Богом святим, що є один на світі для вас і для нас, присягаємося життям чад наших і кровю племен і народів, яка тече в жилах кожного з нас, що ніколи більше навіть не глянемо в сторону тих, хто провадить нечесний і ганебний торг людьми, дітьми Божими — залишіть тільки життя нам!

Він замовк і розпростерся в поросі перед трибуною. Всі інші підсудні впали навколішки й так само припали до землі.

Митрополит Іляріон устав, підійшов до князя й щось тихо шепнув йому. Князь Ярослав неспрушно сидів і, зсунувши свої густі брови, думав.

Але ось він устав з місця. Встали за ним усі, що сиділи на трибуні.

— Божою милістю князь землі Руської, — залізним голосом, виковуючи слово за словом, заговорив Ярослав, — владою мені даною повеліваю: усім, що стоять під судом нашим, дарую життя. Хоч і не винні вони в поганому торзі людьми, але

знали про той торг і не повідомили владу, — а тому наказую: вкинути всіх до порубів на тяжке ув'язнення й перетримати їх там на суворому пості шість років. Майно, що забрали в підсудних підчас заколоту, віддати до скарбу державного, а скарб подбає про те, щоб із цього майна наділити належно тих, що впали жертвою ганебного торгу, й відіслати всіх до країв, звідки кожний походить. Так постановив суд і ствердив я, князь святої великої Руси — во ім'я Отця, і Сина, і Духа святого. Амінь.

Князь, а за ним митрополит, архієпископ і всі інші зійшли з трибуни й попри уставлену в шпаліри дружину попростували до великокняжої палати.

Раптом на ганку княжого терему з'явилася князівна Ганна, швидко підбігла до старого князя Ярослава, низько схилилася й припала до його руки.

— Тату! — з риданням у голосі заговорила вона. — Дозволь мені запросити в гостину до себе всіх тих дівчат, що стоять там на майдані. Вони незабаром відідуть кожна до своєї батьківщини й рознесуть по цілому світу вістку про свободу, що дістали тут, у нашому краю. Але перед тим хай побудуть вони в гостях у тої, яка ту свободу тратить...

Князівна похитнулася й була б упала на ганок, коли б хтось із княжичів не підтримав її.

— Що таке?.. Що вона сказала?... — почулися звідусіль заклопотані голоси княжат, що не чули її слів.

Митрополит Іляріон суворо зсунув свої брови, швидко виступив наперед, обійняв князівну за плечі й, міцно тримаючи її в своїх руках, завів до терему.

Того дня митрополит до пізна просидів із князівною Ганною в її хоромах нагорі княжого терему. На стривожені запити гостей і своїх, що сталося, боярин Вишата всіх повідомляв, що князівна несподівано захорувала.

Нарешті прийшов день, у який князівна Ганна мала виїхати з Києва.

Діставши благословення від батька й матері, після прощання з усіма й гірких сліз, пролитих у теремі з нагоди розставання з князівною, її одягли й, тримаючи під руки, вивели на красний ганок, коло якого чекав уже цілий ряд золочених повозів для неї й для тих, хто мали їхати в далеку путь.

Безсилу князівну ледве всадили в повіз. Поруч із нею сів митрополит Іляріон. Більше нікого до її повозу, на бажання князівни, не посадили.

Все вже було готове до відїзду, коли раптом князівна пригадала собі щось, швидко вискочила з повозу, нахилилася, й митрополит Іляріон побачив, як вона згребла блідою рукою жменю землі, поклала її собі до хустини, завязала й, притиснувши до грудей, сіла назад у повіз.

Поїзд, під дзвони в церквах, попри маси народу на вулицях, що обкидував князівну вінцями й квітами, під охороною франкських комонників із королівськими коруговками на списках, вирушив.

Мовчали. Митрополит сидів нерухомо із низько спущеною на груди головою.

Переїхали місто, пригороди, минули великий сосновий бір, що пахнув теплою живицею, й виїхали на простір широких зелених нив.

Митрополит вийшов із задуми, повернув голову до князівни, зосередженим поглядом подивився на неї й обережно прикрив своєю долонею її холодну руку.

— Дитино моя! — тихо сказав він. — Тяжко мені говорити з тобою про те, що ти зараз почуєш від мене, але я пообіцяв по виїзді з Києва те переказати тобі. Той, кого з боєм у серці ти залишаєш тут, доручив мені повідомити тебе, що сьогодні ввечері він одягає на себе чорні ризи й ціле життя своє присвячує тяжким подвигам у далекій пустинній обителі. Він добре письменний і в мудрих книгах учений чоловік і вже від завтра починає в своїй келії нову літопись Землі Руської, яку хоче скінчити на сьогоднішньому дні, на дні твого виїзду з Києва. Просив він мене переказати тобі все те й благав тебе назавжди забути його. Благословляє він дороги твої, дитино моя, і ще про одну річ просив нагадати тобі: про те, що добро й велич держави вимагають від людей жертв.

Митрополит замовк.

Князівна непорушно сиділа, з блідим, мармуро-

вим, закам'янілим обличчям, в якому не можна було вчитати найменшої тіни якогось виразу.

Навколо, в голубих високостях українського неба, радісно щебетали над зеленими просторами ланів і нив щасливі жайворонки. Десь у поблизькому переліску задумливо воркувала горлиця. А просто перед очима, за сизою смугою неясного обрію, таємниче ховалася в далечині туманна безвість.

1935.

ПРИМІТКИ.

1) Гора в Києві, на якій, за народнім переказом, поховано одного з трьох братів, що заснували Київ — Щека.

2) Аскольдова могила — гора в Києві над Дніпром, між Печерськом і старим містом, де, за переказами, поховано київського князя Аскольда.

3) Почайна — річка під самим Києвом, що впадала в Дніпро. Тепер тої річки вже нема.

4) Мичськ — теперішнє м. Радомисль, що лежить на місці, де вливається річка Мика до Тетерева.

5) Білгород — старовинний великий залюднений тисяцький город (фортеця) із самостійною єпископською катедрою недалеко Києва, на „великому київському шляху“, що провадив до західньої Європи. Тут збігалися торговельні дороги з Волині й Польщі — з одного боку та Галича й Угорщини — з другої. В Білгороді, на річці Ірпені, стояв зводний міст, коло якого збирали з купців мито.

6) „Віно“ — викуп (властиво по старословянськи — ціна) за дівчину, яку сватали. Так званого „посагу“ наші предки за молодою не давали. Навпаки, жених мав платити за неї „віно“ родичам невісти.

7) Корсунь (або Херсон) — грецьке торговельне місто й порт на півдні кримського півострову. Корсунські вироби були дуже дорогі й славилися, як речі рідкі й високоартистичні.

8) „Вирники“ — княжі дворові урядники.

9) Всеволод — п'ятий, найулюбленіший син Ярослава Мудрого, що жив при батьку до самої смерти великого князя.

10) „Чорні Клобуки“ — торки, що жили цілими масами при київських князях, виконуючи службу міліції в містах або дозорчу службу пізніших козаків на окраїнах держави.

11) „Боричев узвоз“ — назва вулиці в старокняжому Києві, що получувала горішне місто, або т. зв. „город на Горі“, з торговельною частиною Києва — Подолом і пристанню.

12) „Осьменники“ — міська міліція за княжих часів.

13) Ліпота — старословянське: краса.

14) Паволоки — тонкі, відомі на цілий світ, делікатні шовкові матерії царгородського виробу.

15) Мати князівни Ганни Ярославни, друга жінка великого князя Ярослава Мудрого, була шведська королівна Інгігерда, донька короля Оляфа, що в православ'ї прийняла ім'я Ірини.

16) Отроки — джури при княжих дружинниках.

17) „Бретяниця“ — стара назва спіжарень.

18) „Медуші“ — великокняжі льохи з медами.

19) Гридниці або гридні — частина великокняжої па-

лати, де жила т. зв. „гридь“, тобто княжі служилі люди й прибічники.

20) Церква св. Власія при колишній „Бидлогонній вулиці“ на Подолі на місці требища поганського бога Волоса, покровителя скотарства.

21) „Дорожниця“ (пізніша назва — Дорогожиця чи Дорогожичі) — форпост при групі гір із західного боку Києва, де сходилися дороги, що провадили з Галичини, „Ляхів“ і західної Європи до княжого міста, й де були головні вали, що боронили підступи до Києва. Ще Володимир Великий облягав Ярополка в Києві коло цих валів. Хто брав це місце, той володів цілим нижнім Києвом або Подолом. Місце це сильно зрошене кров'ю й наповнене кістками колишніх оборонців старого княжого Києва.

22) Предславино — село, де жила улюблена сестра великого князя Ярослава (донька Володимира Вел. і половецької князівни Рогніди) — Предслава.

23) Берестово — підміське село, де був малий двір Володимира Великого й літні двори бояр і іменитих людей.

24) Бастіони називали в ті часи зрубами.

25) Копирів кінець — передмістя старого Києва на Кудрявці в сусідстві Жидових Воріт. Одним кінцем це передмістя притикало до Ярославових валів, другим спускалося на Поділ.

26) Гривни — металеві прикраси довкола шиї, дуже вживані в княжих часах (походить назва від слова „грива“). Носили гривни й чоловіки, й жінки.

27) Либедь — річка з південного боку Києва, що впадає в Дніпро. Збереглася ця річечка ще й донині.

28) „Нарочитий“ — іменитий.

29) „Латиною“ називали в княжі часи всіх чужоземців із Заходу.

30) Від цих „див“ Десятинна церква до 17-го ще віку мала назву „Богородиці коло див“.

31) Почайна — річка під самим старим Києвом, що впадала в Дніпро. Ріки тої тепер нема.

32) Французьке: Слово даю.

33) Mon ami — французьке: Мій приятелю!

34) Ситомлею називали колись великий вигін між рікою Почайною (якої тепер нема) й Дніпром.

35) В ті часи одним із найголовніших, хоч і заказаних у християнських краях, артикулів торгівлі Європи із Сходом були невольники й дівчата. Як оповідають арабські літописці ібн-Хордадбег і ібн-Хаукаль, дуже важну роль в цьому ганебному торзві відігравали жидівські купці. Жида ж спеціально займалися кастрацією (оскоплюванням) слов'янських невольників, постачаючи на східні ринки вже готових євнухів.

36) Сурозьким морем колись називали теперішнє Озівське море, що впадало в море Руське (тепер Чорне).

37) Хорасан — північна Персія.

38) Касогами називали в старовину теперішніх черкесів. Жили вони при Сурозькому морі.

39) Фофуді — брокати.

40) Червінцями називали в старовину міткали.

41) Горючим каменем звали в старі часи бурштину.

42) „Притики“ — старославянське: причали.

43) „Затворами“ називали в ті часи крамниці.

44) Номади (слово грецьке) — дикі кочові народи.

45) Глубочиця — річка, що впадала в Почайну; Киянка — доплив Глубочиці. Обох цих річок тепер у Києві нема.

46) Стиракс — пахощі, що видобувалися з кори дерева, яка росте в Малій Азії й Сирії.

47) Брашно (старосл. слово) — їство.

48) Лизавета Ярославна — друга, молодша донька великого князя Ярослава, до якої приоватувався норвезький принц Гаральд.

49) Княгиня Доброніга Володимирівна, рідна сестра великого князя Ярослава, була заможем за польським князем Казимиром Відновителем.

50) Гертруда — німецька князівна, жінка князя Турівського й Пинського Ізяслава Ярославича.

51) Агмунда, жінка короля угорського Андрія, була руською князівною. Деякі історики думають, що це була донька Ярослава Мудрого — Настасія.

52) Святослав Ярославич — другий син Ярослава Мудрого.

53) Норвезький королевич Гаральд Сміливий, жених князівни Лизавети Ярославни.

54) Ростислав Володимирович — онук Ярослава Мудрого.

55) Мо — місто у Франції. На заручини з князівною Ганною король французький Генрик вислав до Києва моського архієпископа.

56) В околицях Києва до цього часу знаходять кістяки

мамутів. За княжих часів кістяків цих знаходили так багато, що частину їх, головним чином біла мамутів, вивозили кораблями на продаж до східних ринків.

⁵⁷⁾ Проф. М. Грушевський пише в своїй „Історії України-Руси“ про число мешканців княжого Києва: „Як великий був давній Київ, показує великість території, яку він займав... По всякій правдоподібності ми можемо тодішню людність Києва з передмістями числити не менше, як на 100.000. Титмар зі слів німецьких вояків, що ходили з Болеславом у Київ, описує його, що то було велике місто, мало більш ніж 400 церков, 8 торгів і нечисленну силу народу“ (т. II, вид. 2-е, 1905, ст. 272).

⁵⁸⁾ Дикі звірята, що вже давно перевелися на землі.

⁵⁹⁾ „Поруб“ — старослов'янська назва тюрми. Один із таких порубів стояв у дворі київських великих князів.

⁶⁰⁾ Омфалієм із грецького називали кам'яну підлогу шахматного рисунку або килимової інкрустації, вистелену плитами з різнокольорових мармурів, порфірів, базальтів чи іншого дорогого декоративного каміння.

⁶¹⁾ „Узороччям“ називали в ті часи різні філігранові й вирізблені речі царгородської й корсунської золотарської штуки.

⁶²⁾ Митрополит Іляріон, ще як священник Спаської церкви на Берестові, а потім як митрополит, увесь час був сповідником великокняжої родини.

⁶³⁾ В ті часи було в великій моді носити т. зв. „колти“ (теперішні ковтки) у вухах. Носили їх і жінки, і чоловіки.

⁶⁴⁾ Лицареві.

⁶⁵⁾ Скандинавські саги про Гаральда Сміливого опо-

відають, що підчас своїх сміливих подорожів по світі він склав пісню про князівну київську Лизавету з 16 строф. У кожній строфі пісні Гаральд оповідає про свої зухвалі пригоди, а кожну з них незмінно закінчує одними словами: „А руське дівча в золотій гривні (тобто князівна Лизавета) мною помітує“.

66) За великокняжих часів серед населення Києва раз-у-раз вибухали масові рухи протесту проти різних спекулянтів. Так, напр., по смерті великого князя Святополка в 1113 р. великі товпи народу погромили дома київського тисяцького Путяти, сотських, жидів і інших купців, замішаних у спекуляції сімлю (Істор. Укр.-Руси М. Грушевського, II, ст. 108).

67) Венецьких.

68) Брощений (старословянське слово) — червоний, пурпурний.

69) Корзном називалися княжі мантиї або плащі, що накидувалися зверху й заціплювалися здебільша на правому рамени заціпкою. В „Изборнику Святослава“ 1073 р. подано образок, де великий князь має корзну синього кольору з червоним підбиттям, крикрашене золотими петлями й обшивкою. Інакше називалося коцем, або кочем.

70) Хрещатицький потік допливав до р. Почайни. Потік цей був ще в 40—50 роках минулого 19-го віку. Тепер на місці Хрещатицького потоку є найголовніша вулиця Києва, названа Хрещатиком.

71) Колчан на стріли, сагайдак.

72) Королевич Гаральд скоро по ожененні з князівною Лизаветою став королем норвезьким і набув в історії назву Гаральда Сміливого.

73) Щось у роді теперішніх губернаторів.

74) В княжих часах мисами вдилися по лісах і степіх України ведмеді, дикі кабани, лосі, олені, тури, дикі коні, барси. Барсів називали тоді „лютим звірем“.

75) „Гречниками“ звали руських купців, що торгували з Грецією. Що весни вони зіжджалися на великі київські контракти (ярмарок), збирали на Почайні великі каравани кораблів із ріжним крамом і в червні місяці вирушали з ними під Витичів (трохи нижче Києва на Дніпрі). Там стояли 2—3 дні, чекаючи на решту купців, і тоді остаточно пускалися в дорогу „в Греки“. Коло Ненаситецького порогу вони тягнули свій крам „волоком“ по суші до Крапівського броду (Кичкас) і далі плили знову Дніпром до „Понтського моря“, „иже словеть, — як каже літопись — Рускимъ моремъ“.

76) Перекручена руськими купцями назва церкви св. Мамонти в Царгороді.

77) Теперішнє Каспійське море.

78) Стародавня грецька назва Дніпра.

2,58
(1986)

PL 1889 Y

Гуд, 8998
P/O
Чур.

ФЕДІР ДУДКО

СТРИБОЖА ВНУКА

Зм.

ВИДАННЯ «ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ»
ЛЬВІВ 1937